

МИТАР ПЕШИКАН

О НАЧЕЛИМА ТРАНСКРИПЦИЈЕ ИМЕНА ИЗ ЈЕЗИКА С КОЈИМА НИСМО БИЛИ У НЕПОСРЕДНОМ ДОДИРУ

Појам транскрипције овдје узимамо у нешто ширем смислу него што би по својем склопу значио сам термин. Наиме, морамо разликовати неколико ступњева и видова давања другог облика некој језичкој материји, у овом случају туђим властитим именима.

Тако транслитерација значи само замјену графема, ликова слова, док се изворно писмо задржава као систем, без икаквих системских измјена или бар мање-више без таквих измјена. Широко је, на примјер, у славистици примјењивана ћирилска транслитерација глагољице, а у широј пракси доста се примјењује латиничка транслитерација грчког писма. Транслитерација не може о гласовном склопу ријечи доносити ниједан податак више него изворно писмо, али ако је права и досљедна, не може ни изостављати свједочанства изворног писма, макар она не имала фонолошког значаја. Она, дакле, мора омогућавати и враћање писма на изворно, диференцирајући, на примјер, грчко омикрон и омегу, или глагољско обично *х* од »пауколиког«.

Под транскрипцијом морамо прије свега подразумевјевати предочавање језичке материје у друкчијем систему, тј. у писму које се може али не мора разликовати по ликовима слова, али се разликује по системским рјешењима, по начину приказивања гласова и гласовног система датог језика. Коректна транскрипција (у овом ужем смислу) у односу на писмо од којег полази не би требало да садржи мање оних података који имају фонолошки значај, а може их садржати више, што је веома честа појава. Нормално ће се у транскрипцији старословенске ријечи *нарѣченѣ* разликовати *н* од *нј* без обзира на то је ли у споменику диференциран тај глас или је означен једнако као и почетно *н*. Често нас, међутим, посебни разлози наводе на то

да комбинујемо фонолошку транскрипцију са појединим елементима транслитерације.

Док је за обе поменуе презентације језичке материје карактеристично да остају у оквиру исте језичке основе и да се усмјеравају само према једном језичком систему, дотле — кад разматрамо писање туђих имена код нас — питање добија израито међујезички карактер и рјешења се морају заснивати на чињеницама из двају језичких система, на прилагођавању једне језичке материје законитостима другог језичког система и нормама друге језичке културе. И ово преудешавање обично се назива транскрипцијом, па је у том уобичајеном ширем значењу овај термин употријебљен и у наслову наше теме — али је овај поступак далеко сложенији, и у њему је сама графичка компонента (на коју својим склопом упућује термин »транскрипција«) у ствари од другоразредног значаја. У питању је, наиме, преозвучавање, прилагођавање једне језичке материје гласовном (у некој мјери и граматичком или уопште структуралном) систему другог језика, установљивање корелације двају система; ријечи се при томе оспособљавају да уђу у системе језика примаоца и да функционишу као његов елемент.

Често долази и до даљег ступња приближавања туђих имена системима и законитостима језика примаоца, као и до кидања непосредног наслона на изворни језик. У таквим случајевима можемо узети да су ријечи примљене у домаће ономастичке фондове и да међујезичка компонента није више њихово активно него само етимолошко својство.

Сва та четири ступња предочавања односно приближавања туђег имена можемо јасно показати на примјер на именима арапског поријекла:

транслитерација:	<i>MHDY</i>	<i>MRYM</i>	<i>DMŠQ</i>
транскрипција:	<i>Mähdiy</i>	<i>Märyäm</i>	<i>Dimišq</i>
преозвучавање:	Мехдиј	Мерјем	Димишк
у свајање:	Мехдија	Мерима	Дамаск

Предмет нормативног разматрања и наше теме представља трећи показани ступањ, тј. најнужније гласовно прилагођавање туђег имена нашем систему, утврђивање склопа који ће симболизовати оно што име значи и у изворном језику а који ће бити за нас изговорив, заснован на нашим фонемама. Што се тиче граматичког и уопште знатнијег структуралног прилагођавања нашим језичким системима, мало је шта остало од некадашње способности нашег језика да туђа имена темељно преради и ослободи их туђих структуралних својстава. Некад су, наиме, туђа имена слободно прилагођавана нашим, па смо имали Ђорђе за Георгиј, Ђерђ, Жорж, Џорџ, или *Петар* за Пјотр, Пјетро, Пјер, Питер, а исто тако смо додавали творбене елементе туђим

основама: Мађарска, Данска, Бугарска, или смо преводили имена (Огњена Земља, Стјеновите планине, Низоземска, Жута ријека).

Понешто се од те способности преузима туђег имена путем превођења сачувало кад су у питању изразито апелативни дијелови имена који диференцирају један појам од другог. Тако се и даље преводе придјиви који значе стране свијета (*сјеверни, јужни, источни, западни*, затим *горњи, доњи, средњи* или *централни* и сл. уп. *Сјеверна и Јужна Кореја, Горња Волта* итд.).

Ипак је постало основно правило да се имена не преводе и не изводе нашим суфиксима, него се као немотивисана преузимају у облике који теже да буде што ближи изворном лику. Полазно мјесто у овом поступку има преузимање по слуху, по акустичном утиску, онако како ми чујемо страни изговор и како нам се чини да га највјерније опонашамо служећи се гласовима нашег језика. Утисак на основу којег поистовјеђујемо неки туђи глас с нашим условљен је не само стварном изговорном сличношћу, него у великој мјери и нашим језичким осјећањем и фонолошким системом. При томе долази до разноликих одступања од стварних системских односа и изворном језику, од његовог фонолошког система, нпр.:

— два или више туђих гласова поистовјеђујемо с једним нашим, рецимо три арапска (или два чешка) сугласника као наше *x*;

— један туђи глас повезујемо сад с једним сад с другим нашим, зависно од позиције, од акустичког утиска који чине туђе позиционе варијанте, нпр. арапско кратко [a] (тзв. »фетха«) с нашим *a* и *e*;

— један туђи глас рашчлањујемо у два наша, нпр. задњонепчани назални сонант из разних језика преносимо као наше *ng*, руско меко *v'* као наше *vj* (*Вјазма* и сл.) итд.;

— туђе гласове који чине системски пар или ред повезујемо с нашим међусобно потпуно различитим гласовима, разбијајући на тај начин системске односе изворног језика, нпр. из пољског сугласничког реда *ć, dź, ś, ź* прва два сугласника преносимо нашим меким шуштавцима *ћ, ђ* — а друга два нашим тврдим пискавим *с* и *з* (или албански пар међузубних сугласника *tx* и *dx* наш народ понекад чује као *ф* и *л*).

Све то нису никакве грешке, него природна последица недовољне кореспонденције двају различитих гласовних система, њихов нужни компромис, законити метод преузимања туђих ријечи по фонетском принципу, по слуху. Преузимање по акустичком утиску основни је начин народног преузимања туђица (ако не дође до какве прераде засноване на повезивању с нашим ријечима, нпр. на такозваној народној етимологији). Механизми преузимања у књижевном језику, међутим, у доста прилика доводе до одступања од акустичког утиска који оставља изговорена страна ријеч. То нарочито вриједи за језике с којима немамо непосреднијег додира, на којима се најјасније огледају мотиви и законитости таквих одступања.

Наиме, иако до таквих појава долази у највећој мјери стихијски, оне имају своју логику, о којој норма мора водити рачуна. Задатак је нормативне обраде да не само у смишљеним већ и у спонтаним одступањима од обичног гласовног преозвучавања уочи најбитније смјерове и у њима оно што је рационално, укоријењено или просто неизбежно — како би се, у њиховом компромису, за сваки језик могла предложити најпогоднија и најреалистичнија правила. Покушаћемо да идентификујемо неке најбитније начелне корективе који утичу да наша књижевна норма одступа или треба да одступа од преузимања по луком акустичном утиску, по коме народ њемачку ријеч *Grundbirne* преузима у облику *крумпир* или *кромпир*, *Gugelhupf* као *куглоф* и сл., или турско *digman* као дрзман, *kiliç* као *крлуџ*, или руско *пропадѐт* као *пранаџот*.

1) **Тежња системској вјерности**, чувању битних односа (фонолошких опозиција) и структуралне логике изворног система — један је од најбитнијих коректива акустичког преузимања. Ријечи се, прије свега, не преузимају по укупном акустичком утиску, који би код језика нејасне артикулације (за наше ухо) довео до знатних упрошћавања и битно различитог рефлекса истих фонема у разним положајима, него рашчлањено, глас по глас. Оправдана је при томе тежња да се исти изворни глас преноси истим нашим замјеником, а не различито, као што је у поменутом германизму *куглоф* немачка фонема *g* двојачко замијењена (нашим *к* и *г*). Исто тако је оправдано да при нормирању писања кинеских имена не допуштамо разнолико преношење истих фонема, нпр. кинески слог *JING* (по новој кинеској латиничкој транскрипцији) нашим *кинџ*, *џинџ*, *чинџ* — него да се одабере једно (биће најбоље *кинџ*, као у *Нанкинџ*, *Пекинџ*).

Други израз ове тежње је пројектовање неке туђе системске разлике на неку аналогну, иако акустички доста различиту нашу опозицију. Тако се њемачки однос *p : b, t : d* итд. преноси код нас као однос безвучности и звучности, иако је у питању језик с којим смо били у ближем додиру, тако да је не само филолозима него и широком кругу људи познато да у изворном језику та разлика није истовјетна са нашом звучношћу и безвучношћу (у народним позајмицама и *bdg* и сл. преноси се нашим *п т к*). Ово одступање од акустичког има пуно оправдање, јер нам помаже да не затиремо битне пазлике својствене изворном језику. На сличан начин можемо разлику кинеског слоготворног и неслоговног *i* преставити нашим односом *и : j* — макар нам други глас ипак више личио на *и* него на *j*.

Оправдана тежња системској вјерности не треба да нас одведе у нереални максимализам, у настојање да ниједну фонолошку разлику не затремо у нашој транскрипцији. У свијету постоје такве транскрипције — као, рецимо, руска транскрипција кинеских ријечи, која потпуно преноси изворну фонолошку структуру (сем акцента), тако да се може вратити на кинеску лати-

ничку транскрипцију. Што се наше језичке културе тиче, једва да има језика из којих бисмо могли пренијети цјелокупну фонолошку структуру без сукобљавања са начелима која имају и већи значај од системске вјерности.

2) **Ослонац на писмо** веома је распрострањена појава у нашој транскрипционој пракси, а уједно и практични пут и средство помоћу којег се често постиже већи степен системске вјерности (о којој смо говорили у претходном одјељку) него при ослањању искључиво на слух. На одступања од изговора у корист лика у писму често се гледа с потцјењивањем, као на неукост и грешку условљену непознавањем изворног језика. Овај поступак, међутим, у доста случајева може бити оправдан и олакшавати постизање најважнијих циљева транскрипције. Од нама ближих и познатијих језика најшире га примјењујемо у транскрипцији пруских пијечи, занемарујући акање и друге појаве условљене мјестом акцента; доста је широко примјењен и у уобличавању енглеских ријечи које преузимамо.

Тим више оправдања има да се тога држимо приликом транскрипције имена са португалског језичког подручја, јер је португалски правопис у великој мјери фонолошки, а то значи да исто тако као што занемарујемо руско акање можемо занемарити и португалске позиционе измјене изговора самогласника и ићи за писмом: *Порто* а не »Порту«, *Фаро* а не »Фару«, *Понте до Сор* а не »Понти ду Сор« (португалска геогр. имена, у изворном писму: *Porto, Faro, Ponte do Sor*), или: *Порто Алегре* а не »Порту Алегри«, *Бело Оризонте* а не »Белу Оризонти« (бразилска имена, изворно: *Porto Alegre, Belo Horizonte*), или *Лобито* а не »Лобиту« (у Анголи, изворно *Lobito*) и сл. — И разлози практичне природе воде нас томе да се више ослањамо на португалско писмо него на изговорне варијације, јер се са именима са тога подручја срећемо прије свега у текстовима (а не у живом говору), португалским и другим (енглеским, француским итд., гдје ће такође бити написана португалском ортографијом), па нам је наша правила лакше заснивати на писму.

Посебан је проблем ослањање на разне транскрипције, кад је због другачијих принципа изворног писма или због његове нечитљивости изван круга специјалиста онемогућено наслањање на њега. Овдје у нашој фонетској транскрипцији долази до битних искривљења под утицајем језика посредника (обично енглеског) и његових условних транскрипција. Тако се у нашој новинарској а често и у картографској пракси непотребно преузима *хс* за кинеска имена, што је у ствари условни симбол којим се у енглеској транскрипцији означава кинески палтал »Х« (према новој кинеској транскрипцији, гдје најбоље одговара наше с или сј: *Синхуа* а не »Хсинхуа«, *Сјангтан* а не »Хсиангтан«) — или се у арапска имена увлачи *к* умјесто *х* (»Картум«, »Акбар«), опет под утицајем енглеског симбола *kh*.

У односу на језике који имају различита неевропска, »егзотична« писма озбиљни нормативни проблеми јављају се и за оне који туђа имена пишу у начелу изворно а не фонетски.

3) **Потреба прилагођавања**, нашим системима утиче такође на уобличавање преузетих туђих имена. У овом погледу прије свега је нужно ортографско прилагођавање. Не бисмо смјели, на примјер, транскрибовати туђа имена нарушавајући правила о интервокалном *j* (»Синкианг« умј. *Синкјанг*, »Ли Хсиен Ниен« умј. *Ли Сјен Њен*, или - из јапанског - »Тенриу« умј. *Тенрију* и сл.); такође морамо поштовати једначење по звучности кад немамо посебног разлога да га не спроведемо.

Оправдано је, даље, ићи на извјесно упрошћавање гласовних структура које су за нас сувише тешке и напрегнуте, па је боље *Чункинг* него »Чунгкинг« или *Куангтунг* него »Куангтунг« и сл.

Најзад, и даље постоји — иако у знатно суженим границама — извјесно граматичко прилагођавање, по којему нпр. завршно *-a* у разним туђим (нарочито вишесложним) именима схватамо као наставак, који се мијења у парадигми, а не као дио основе (јапанско *Хирошима*, арапско *Сана* итд.). И при избору између два могућна рјешења треба да водимо рачуна о олакшавању промјенљивости по падежима и деривације, па је оправданије *Ваканај* него »Ваканаи« (јапански град), *Анхој* него »Анхои« (у Кини) итд.

4) **Поштовање континуитета**, укоријењених навика, у ствари поштовање и чување нашег језичког наслеђа — веома је битан коректив свих системских и стручно утврђиваних рјешења. Познато је да из ближих језичких области имамо доста имена у традиционалном, наслијеђеном облику који одступа од имена које се употребљава у датој земљи: *Сицилија* (умјесто дословног »Сицилија«), *Напуљ* (»Наполи«), *Рим* (»Рома«), *Беч* (»Вин«), *Будимпешта* (»Будапешт«), *Скадар* (»Шкодра«) итд. Ова појава, међутим, није никако ограничена на сусједне земље, него по свим крајевима свијета има мање или више различитих од оних која су у нас укоријењена. Тако кажемо *Јапан* (»Нипон«), *Кина* (»Чунхуа« или сл.), *Пекинг* (»Пејкинг«), *Индија* (»Бхарат«), *Либан* (»Лубнан«), *Египат* (»Миср«), *Каиро* (»Кахира«), *Алжир* (»Елџезаир«), *Мароко* (»Магриб«), *Финска* (»Суоми«), *Норвешка* (»Норге«) — и још би се сличних имена могло доста набројати.

Начелни однос који треба имати према оваквим именима изван сваке је сумње: треба их чувати и поштовати као језичко наслеђе и држати се начела да је наша ствар како ћемо у нашем језику уобличавати имена, своја и туђа. Једино ако нас властити разлози и потребе наше језичке културе наводе на промјену, нећемо се тврдокорно држати традиционалног имена. То долази до изражаја код мотивисаних имена кад њихово апелативно значење дође у сукоб с реалношћу, а понекад је у интересу погодног диференцирања да одступимо од неког облика на који смо навикли. Тако су стари називи »Белгијски Конго«

и »Француски Конго« деколонизацијом тих земаља дошли у сукоб са историјском реалношћу, а изостављање атрибута доводило је до незгодног подударанја имена двију земаља; зато нам је добро дошло ново име *Заир* за једну од тих земаља, док другој остаје име *Конго*, чиме је уклоњен један језички проблем. Оправдано је и што смо прихватили име *Замбија* умјесто старијег »Сјеверна Родезија«, јер се системом *Сјеверна Родезија : Јужна Родезија* стварао нетачан утисак да су то двије области исте земље, а не посебне земље. Ипак се понекад брзоплето мијењају стара имена, без потребне стручне анализе и провјере, и без стручне оцјене који је од могућних нових облика најпогоднији ако већ треба ићи на промјену.

Дјеловање традиције није ограничено на конкретна имена, него се понекад испољава као системска појава, која нас понекад и нежељено спутава у тражењу најбољих транскрипционих рјешења. Исте разлоге које смо видјели говорећи о транскрипцији њемачких ријечи имали бисмо и у писању кинеских имена, јер би и при преношењу кинеских односа *B : P, D : T, G : K, ZH : SH* и сл. било погодније избјећи обезвучавање и не затирати битне разлике између морфема (што је слично као кад би неко изједначавао наше *кора* и *гора*, *десни* и *тесни* или сл.). Ипак је обезвучавање за кинеска имена толико уобичајено и укоријењено да нам не остаје, бар засад, ништа друго него да га признамо као правило, јер би било сувише необично »Бе(ј)-гинг« (*Пекинг*), »Нангинг« (*Нанкинг*), »Фуцоу« (*Фучоу*), »Сингјанг« (*Синкјанг*), »Цегјанг« (*Чекјанг*), »Гуан(г)дунг« (*Куангтунг* или *Куангтунг*), »Мао Дзе Дунг« (*Мао Це Тунг*) и сл.

При овоме, за језике с којима нисмо у ближем додиру и који се код нас слабо познају морамо узимати не само домаћу, него и међународну традицију и праксу, јер би било нереално и не би нас никуд довело ако бисмо покушали да спроведемо системска рјешења која сувише одударају од те праксе. За кинески језик такво мјесто још увијек јма енглеска транскрипција, која систематски проводи поменуто обезвучавање. Овај реализам, међутим, не би требало да нас одведе у малодушност, па да се поводимо за енглеским рјешењима и у односу на језик гдје смо у положају да питања транскрипције рјешавамо активно и без посредништва; у такве, поред других, спада и арапски.

Неке појаве у транскрипционој традицији имају и општији, у извјесном смислу надјезички домаћај. Тако се *ћ* и *ђ* — изузимајући имена из неколико ближих језика — напосто нерадо употребљавају за преношење страних африката, чак и кад оне имају изразито палаталан карактер, тако да би замјене *ћ* и *ђ* биле гласовно ближе него *ч* и *џ*, али се ипак примјењују ови други замјеници (јапанско *Фуџијама*, *џију-џију*, *Хачинохе* и сл.).

* * *

*

Противрјечни захтјеви који истичу из ових тежњи и начела чине веома сложеним утврђивање најбољих транскрипцио-

них рјешења. Ипак главне невоље језичке културе у питањима транскрипције не потичу толико од њихове сложености колико из правописног јавашлука, из непоштовања нормe, из површног импровизовања и самовољног прекрајања. Ако се томе не стане на пут, нанијеће се велика штета и ткиву и функцији нашег књижевног језика.

ЗАКЉУЧАК

Основно мјерило при избору могућних облика туђих имена која преузимамо и при суђењу о њима треба да буде настојање да она, колико допуштају важеће опште законитости, буду што боље прилагођена нашем језику и што складније уклопљена у њега — како у погледу поштовања језичког наслеђа и континуитета тако и у погледу усклађености са живим системима. Конкретније, то значи: без олаког прекрајања онога на што смо навикли, што је ушло у нашу језичку традицију; што једноставнија правила, да их може примјенити што шири круг филолошких радника а не само уски кругови специјализованих стручњака; што практичнији и доступнији ослонац за наша транскрипциона рјешења (макар и каква посредничка транскрипција која се одликује систематичношћу, а не сам изворни фонолошки систем или изворно писмо); у избору између разних актуелних могућности што више вођења рачуна о ступњу уклопљености у наша традиционална правила и у наше живе структуралне системе; укратко — што једноставнији и безболнији начин који нас води уједначавању поступка и стабилности облика преузетих туђих имена. То је много важније него тежња максималној звуковној вјерности, чији се значај и у стручним круговима често прецељује, а у пракси радија и телевизије доведена је до праве вулгаризације (КАРАМАНЛИС, РЕЗА ПАХЛАВИ, ЖУКОВ и сл., тј. опонашање изворног акцента или оног који се замишља као изворни); важније је и од тежње што потпунијем представљању изворног фонолошког система, чему смо склони кад узимамо у обзир само лингвистичке моменте, а не и друге законитости и условности транскрипције.

Држећи се тога мјерила најлакше ћемо долазити до заједничког и усаглашеног дјеловања, које је предуслов за било какве озбиљније успјехе у подизању језичке културе.

Као први програмски циљ могло би се узети сређивање правописа географских имена у школској и приручној картографији, макар се за почетак акција морала ограничити на поједине географске области (док се не изврше стручне припреме и за остале регије); не би, међутим, требало одлагати стандардизацију писања географских имена из словенских језика, као ни из арапске језичке области.

Ако би се постигао одређенији напредак у овом програму, могло би се са више изгледа на успјех ићи на сређивање употребе и других типова властитих имена уопште у нашој јавној ријечи, посебно новинарској.

Р Е З Ю М Е

Основным мерилom при отборе возможных форм иностранных названий которые мы заимствуем и при суждении о них должно быть стремление к тому, чтобы они (насколько этого допускают существующие общие закономерности), были возможно больше приспособлены к нашему языку и возможно гармоничнее включены в него — в смысле уважения языкового наследия и сохранения континуитета, а также в смысле согласованности с живыми системами.

Более конкретно, это означает: без излишнего преобразования и глубоких изменений того, к чему мы уже привыкли и что вошло в нашу языковую традицию; правила должны быть по возможности простыми с тем, чтобы их мог применить как можно более широкий круг филологических сотрудников, а не только узкий круг специалистов; при отборе разных актуальных возможностей необходимо проявить больше заботы о степени согласованности с нашими традиционными правилами и с нашими живыми структурными системами. Это намного важнее стремления к максимальной звуковой верности, значение которой часто переоценивается даже среди специалистов. В практике же нашего радио и телевидения эта „верность” превратилась в настоящую вульгаризацию (напр. КАРАМАНЛИС, РЕЗА ПАХЛАВИ, ЖУКОВ).

Придерживаясь этого мерилa, мы легко придём к единому и согласованному действию, которое является условием для каких бы то ни было серьёзных успехов в повышении языковой культуры.

В качестве первой цели программы можно было бы взять упорядочение правописания географических названий в школьной и учебной картографии, в начале надо ограничиться на отдельные географические области (пока не будет закончена подготовка для остальных регионов); однако нельзя откладывать стандартизацию написания географических названий из славянских языков, а также из арабской языковой области.

Если бы был достигнут определённый прогресс в этой программе, тогда можно было бы перейти к упорядочиванию и других типов собственных имён в языке нашей печати, особенно в журналистике.